

Klaudia Karpińska*

Review of: **Bettina Braunmüller, *Ritual, Tradition und Konvention – Wikingerzeitliche Opferfunde in Altdänemark***, Volume I–II, Bonn: Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie: Band 241, 2013, 452 pp. + 213 illustrations + 16 maps / 444 pp. + 263 illustrations + 299 maps.

The book entitled *Ritual, Tradition und Konvention – Wikingerzeitliche Opferfunde in Altdänemark* by Bettina Braunmüller is a published doctoral dissertation defended at the Institute of Pre- and Protohistory at the University of Kiel in June 2013. The monograph is divided into two volumes. The first volume contains a discussion of the problem of offerings and sacrifices in the Viking Age (452 pages) and the second is a catalogue of archeological finds from Old Denmark (444 pages). The author's primary aim is:

(...) umfassende Sammlung und detaillierte Analyse verschiedener wikingerzeitlicher Opferfunde (unterschiedlichster Art und Qualität) von 750–1066 n. Chr. in Altdänemark. Analysiert werden hierbei wikingerzeitliche Opferfunde in Feuchtgebieten (von Waffen, Wertgegenständen, Werkzeugen, Tieren und Menschen), Bau- und Hausopfer mit unterschiedlichen Opfermaterialien – und Opferplätzen/Kultanlagen (von Tieren und Menschen) anhand ihrer Funde und Befunde. (2013, I: 9).

Volume one is divided into nine chapters. Every chapter consists of several sections which give the text a clear structure and allow finding particular information without problem.

The first chapter (*Einleitung*) serves as an introduction to the subject matter. It includes a concise description of the area of Old Denmark and its early medieval history. As Braunmüller makes clear, the term Old Denmark refers not only to the territory of today's Denmark but also to parts of Sweden and Germany. The next section discusses the chronological frames of the Viking Age in Denmark. Based on the dating

* Institute of Archaeology, University of Rzeszów, Moniuszki 10 St., 35-015 Rzeszów, Poland; e-mail: klaudiakarpinska@yahoo.com

of the finds included in the database Fund og Fortidsminder¹ of the Danish Agency for Culture (*Kulturstyrelsen*) the Viking Age is dated to 750–1066 AD. Further parts of this chapter include a critical discussion of various categories of sources that are examined in Braunmüller's later analyses and present her methodology and theoretical inspirations.

Chapter two (*Opferfunde aus archäologischer Sicht*) begins with a careful analysis of the history of research of Viking Age sacrifices. Attention is focused on definitions of bloodless offerings (made from various objects, weapons and jewellery) and sacrifices involving the spilling of blood (sacrifices of humans and animals). The terminology referring to these categories of archaeological finds is sensible and very clear.

The third chapter (*Religionsarchäologie, Rituale und Opferungen*) discusses aspects of the archaeology of religion and presents definitions of ritual and ritualistic meanings of offerings and sacrifices.

Chapter four (*Opferungen in Feuchtgebieten*) is devoted to various objects and remains of humans and animals found in water contexts (e.g. lakes, rivers, bogs, springs, fjords and bays). In its initial part the author emphasises that *die Natur der Wikingerzeit wesentlich "nasser" vorstellen muss, als sie einem heute erscheint* (2013, I: 83). The next section examines offerings discovered in water in the light of theory of religion. Braunmüller's observations on this subject are presented on a very schematic, freehand drawing (2013, I: fig. 10). In my opinion this kind of illustration should not be used in an academic publication. In the following part of chapter four the author writes that:

(...) die Kosmologie der nordischen Mythologie basiert auf der Vorstellung, dass die Welt durch eine **Synthese** von Gegensätzen entstanden sei: Kälte und Wärme, Licht und Dunkelheit' (2013, I: 88).

According to many scholars of pre-Christian beliefs (e.g. Eliade 1987; Ślupecki 2003; Schjødt 2008; Gardęła 2012; in press), Norse religion did not have a strictly 'dualistic nature' and its structure was much more complex than that argued by Braunmüller. In this context Jens Peter Schjødt (2008, 18) rightly observes:

(...) The point of the dichotomy is that people experience something as numinous, which would be impossible if everything was sacred all the time, which would in turn impede ordinary profane tasks. That the world is considered sacred does not prevent something at certain times being

¹ <http://www.kulturarv.dk/fundogfortidsminder/>. Accessed 22.05.2016.

considered sacred and at other times not. And as long as something is more sacred than something else, it confirms only that the basic religious structure contains a heterogeneous space (cf. Eliade), which consists of a spectrum between the sacred and profane poles.

In my opinion Bettina Braunmüller should be more careful in discussing the complicated structure of pre-Christian Scandinavian beliefs.

In the next section the author discusses Viking Age weapon offerings. Braunmüller first describes the history of research on these phenomena and presents definitions and main criteria by which the finds are classified. Further part of this section includes a careful analysis of Viking Age weapons and places of their discovery. The results of this survey are presented on very clearly-designed graphs. This section also contains a map which shows the places where the weapons from the Viking Age and the Middle Ages were discovered (2013, I, map. 1). In many cases, however, the circles which mark the finds tend to overlap which makes the map unclear and difficult to interpret. This problem could be easily solved by presenting the finds on several separate maps.

In the further part of this section Braunmüller discusses analogies to the weapons discovered in the area of Old Denmark. Some readers might be surprised to find that the author does not attempt to place these discoveries in a wider cross-cultural context and does not compare them with non-Scandinavian finds from, for example, the Slavic or Baltic area.

The following parts of Braunmüller's study present weapons from the Middle Ages that were discovered in water contexts and compares them to finds from the Viking Age.

The next part of the monograph is a discussion of items of particular value such as hoards of gold (e.g. gold rings) and various silver objects (e.g. coins) but also stray finds (e.g. oval brooches). In the final part of this section, Bettina Braunmüller discusses the symbolism of the above-mentioned finds.

The next section contains an analysis and interpretation of tool finds which are divided into two categories: keys (which are strongly connected with the feminine sphere) and deposits of smiths' tools (which are strongly connected with the male sphere). Later the author discusses the symbolism of ore, iron and smith's tools. The chosen examples are very well described, but the discussion would perhaps benefit from examining the symbolism of metals in a cross-cultural perspective.

What might be surprising to some readers is that although Braunmüller mentions discoveries of spindle whorls from water contexts, she does not consider their possible symbolic meanings. In past societies such items had very complex symbolism (e.g. Gardela 2009) and they may have been associated with the idea of shaping/spinning fate. It is noteworthy that the practice of spinning and weaving was also related to a complex of magic practices known as *seiðr*.

The next part of this chapter is devoted to animal sacrifices and examines offerings of domestic animals such as horses, dogs, pigs, cows, sheep/goats and their symbolism in the light of textual sources. Towards the end of this section is an illustration showing a horse sacrifice, but its quality is very poor and its details are problematic. The lower part of the image is blurry and the female clothes vary considerably from the dresses worn in the Viking Age (compare with reconstructions of Viking Age dresses in Bau 1981, fig. 1–2, fig. 9).

The next section discusses human sacrifices and their symbolism. The arguments are clear and supplemented with ring and bar graphs, as in the previous sections.

The last part of this chapter is devoted to water offerings in the area of Old Denmark. Particular attention is devoted to examples from Gudenå/Nørreå, Tissø/Halleby Å and Oppmannasjö/Ivö sjö/Råbelöv sjö/Hammarsjö.

Chapter five (*Opferungen auf trockenem Gebiet*) focuses on sacrifices of animals and humans in ‘dry areas.’ Its first part contains a linguistic analysis of accounts from medieval written sources, which could imply the existence of ‘blood sacrifice places’ (Ger. *Blutopferorte*) in early medieval Scandinavia. The next part of this chapter deals with animal sacrifices and Braunmüller analyses finds of this type very carefully. This section ends with a discussion of their meanings and their later analogies from the Middle Ages. Attention is also devoted to the picture stones from Stora Hammars (Gotland, Sweden) which contain representations of animal sacrifices and beside which animal bones were found. The photographs of the Gotlandic stones are very small and of poor quality and their details are difficult to see (2013, I: fig. 149).

The next section is devoted to human sacrifices, but Braunmüller only describes the ‘finds’, which are *nicht als Sklaventötungen und somit als Beigabe von anderen Gräbern finden* (2013, I, 281). She focuses her attention on the Viking Age cemetery/cult place in Tollemosegård

and the cemetery/cult place in Fjälkinge, where examples of alleged human sacrifices have been found. This section also describes a grave from Tissø containing two decapitated men which is dated to the 12th or 13th century. In Braünmüller's opinion, the way in which these individuals were killed is similar to human sacrifices from Tollemosegård and Fjälkinge. Further parts of the monograph provide an attempt at interpretation of human sacrifices. Braunmüller argues that the manner in which the dead were buried in the cemeteries at Tollemosegård and Fjälkinge could be connected with the belief in the living dead (*ON draugar*). The final part of this chapter describes transformations in the perceptions of human sacrifices in the light of written sources.

Chapter six (*Bauopfer und Hausopfer*) discusses the so-called foundation deposits (Ger. *Bauopfer*, Pol. *ofiary zakładzinowe*). It begins with a description of the theoretical basis for the classification of such finds. Braunmüller analyses various foundation deposits containing the remains of humans, animals, cereal grains, weapons, ceramics, tools but also of artifacts from earlier times (fossils, stone weapons and tools from prehistory). The next section is devoted to the analysis of the same types of offerings but dated to medieval times from the area of Old Denmark. In the final part of this chapter the author compares the archaeological examples of foundation deposits with written and ethnographic sources.

Chapter seven (*Landschaftsanalyse/Landschaftsarchäologie*) discusses the previously examined finds in the landscape context of Old Denmark. Each region is presented in a separate section. This part of the monograph ends with an analysis of the spatial symbolism of offerings and sacrifices.

Chapter eight (*Opferungen im Mittelalter – ein Ritual setzt sich fort*) is a theoretical discussion on offerings and sacrifices. The main categories of these finds are presented in the context of the concepts of *habitus*, convention and tradition. The last section of this chapter analyses various types of offerings and sacrifices in Christian times.

Chapter nine (*Zusammenfassung*) summarises previous discussions about offerings and sacrifices and it is supplemented with a summary in Danish.

A few words must also be said about Volume II of Braunmüller's dissertation – the catalogue of archeological finds. The archaeological sites are grouped according to the regions of Old Denmark and arranged alphabetically. The presentation of the material is very clear and

allows the reader to find information about particular offerings and sacrifices without problem. Every regional section begins with a map, but several of them are difficult to read because the symbols which mark particular sites overlap (cf. map of Nørrejylland region (2013, II: 69), map of Zealand (2013, II: 151), map of South Sweden (2013, II, 259)). Each archaeological site is marked on a separate cadastral map and described according to the following pattern: topography/location, year of discovery, circumstances of discovery, archaeological finds, dating, context, places of storage/responsible institution and references. The descriptions are very clear and it is easy to quickly find the information one is looking for. Some of the finds listed in the catalogue are presented on separate figures. However, in most cases the illustrations of the finds are in the form of unedited scans of plates (2013, II: fig. 54, 58, 89, 90, 120, 134, 159, 161, 185, 208, 212, 250) and photographs (2013, II: fig. 38, 43, 45, 59, 64, 71, 72, 78, 86) reproduced from earlier publications. Several of them show traces of sloppy cropping and editing (2013, II: fig. 89, 208). What draws attention is also the poor composition of some of the illustrations (2013, II: 51, 70, 75, 82). The quality of the cadastral maps could also be improved. Some of the scans are very blurry (e.g. map of Kirkegård (2013, II: 83), Nørreå (2013, II: 93), Sigerslevøster (2013, II: 187), Hököpinge (2013, II: 294)) and the scale bar is illegible and/or cropped (e.g. map of Rørup (2013, II: 183), Veksø/Løje sø (2013, II: 229)).

In general, the text of the catalogue is very clear and well written, but much more attention should have been devoted to editing the illustrations that supplement it.

To conclude, Bettina Braunmüller's book is a significant work, which offers a detailed description of archaeological finds connected with offerings and sacrifices from the Viking Age in the area of Old Denmark. The collected material is interpreted in the light of cognitive archaeology and presented in the wider context of medieval finds and written and ethnographic sources. The structure of the monograph is clear and every theme is presented in a separate section. Despite the use of specialist terminology, the language is easy to understand which makes this book accessible also for non-academic audience.

However, the graphic design is very poor and many illustrations could have been improved by more careful editing – good quality illustrations are an essential component of archaeological publications.

Despite some shortcomings, Bettina Braunmüller's work is undoubtedly a very important piece of research on Viking Age offerings and sacrifices and it is also the first such thorough treatment of this subject since 2009 when Julie Lund's doctoral dissertation was defended. Braunmüller's book will surely be of value to scholars interested in Viking Age beliefs.

References

- Bau F. 1981. Seler og Slæb i Vikingetid. Birka's kvindedragt i nyt lys. *KUML* 1981, 13–47.
- Eliade M. 1987. *The Sacred and the Profane. The Nature of Religion*. Orlando, Austin, New York, San Diego, Toronto, London: A Harvest Book / Harcourt Inc.
- Gardeła L. 2009. *Tkając myśli. Czynności domowe i ich metafory w epoce wikingów*. In M. Bogacki, M. Franz and Z. Pilarczyk (eds.), *IV Międzynarodowa Sesja Naukowa Dziejów Ludów Morza Bałtyckiego. Gospodarka Ludów Morza Bałtyckiego*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 48–100.
- Gardeła L. 2012. *Entangled Worlds. Archaeologies of Ambivalence in the Viking Age*. Aberdeen [unpublished doctoral dissertation, Department of Archaeology, University of Aberdeen].
- Gardeła L. in press. *(Magic) Staffs in the Viking Age (= Studia Medievalia Septentrionalia 27)*. Vienna: Fassbaender.
- Lund J. 2009. Åsted og vadedsted. Deponeringer, genstandsbiografier og rumlig strukturering som kilde til vikingetidens kognitive landskaber. Oslo [unpublished doctoral dissertation, University of Oslo].
- Schjødt J. P. 2008. *Initiation Between Two Worlds. Structure and Symbolism in Pre-Christian Scandinavian Religion*. Odense: Odense University Press.
- Słupecki L. P. 2003. *Mitologia skandynawska w epoce wikingów*. Kraków: Zakład Wydawniczy Nomos.

Klaudia Karpińska

Recenzja: **Bettina Braunmüller, *Ritual, Tradition und Konvention – Wikingerzeitliche Opferfunde in Altdänemark***, Volume 1–2, Bonn: Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie: Band 241, 2013, 452 s. + 213 ilustracji + 16 map, 444 s. + 263 ilustracje + 299 map

Książka zatytułowana „Ritual, Tradition und Konvention – Wikingerzeitliche Opferfunde in Altdänemark” autorstwa Bettiny Braunmüller jest opublikowaną dysertacją doktorską, która została obroniona w Instytucie Pre- i Protohistorii Uniwersytetu Christiana-Albrechta w Kilonii (niem. *Institut für Ur- und Frühgeschichte Christian-Albrechts-Universität Kiel*) w czerwcu 2013 roku. Praca została podzielona na dwie części – pierwszą zawierającą opis różnych kategorii ofiar z epoki wikingów (452 strony) oraz drugą będącą katalogiem znalezisk archeologicznych z obszaru Starej Danii (444 strony). Autorka niniejszej książki podkreśla, że głównym jej celem jest (2013, I: 9):

(...) Umfassende Sammlung und detaillierte Analyse verschiedener wikingerzeitlicher Opferfunde (unterschiedlichster Art und Qualität) von 750–1066 n. Chr. in Altdänemark. Analysiert werden hierbei wikingerzeitliche Opferfunde in Feuchtgebieten (von Waffen, Wertgegenständen, Werkzeugen, Tieren und Menschen), Bau- und Hausopfer mit unterschiedlichen Opfermaterialien – und Opferplätzen/Kultanlagen (von Tieren und Menschen) anhand ihrer Funde und Befunde.¹

Tom pierwszy został podzielony na dziewięć rozdziałów. Każdy z nich składa się z kilku podrozdziałów, co czyni tekst przejrzystym i ułatwia czytelnikowi znalezienie konkretnych informacji.

Pierwszy rozdział (*Einleitung*) jest wprowadzeniem do tematu omawianego w niniejszej publikacji. Zawiera on również krótki opis terenu Starej Danii oraz przedstawienie historii średniowiecza na tym obszarze. Braunmüller podkreśla, że w tej książce zostaną omówione także zabytki odkryte na terenach Starej Danii, które obecnie należą do Szwecji i Niemiec. Kolejny podrozdział zawiera opis ram chronologicznych epoki wikingów. Autorka powołując się na datowanie znalezisk uwzględnionych w bazie „Fund og Fortidsminder”² Duńskiego Urzędu Kultury (duń. *Kulturstyrelsen*) przyjmu-

¹ „(...) [Celem pracy jest – przyp. KK] zebranie i dokładna analiza różnego rodzaju artefaktów z okresu 750–1066 n.e. znalezionych na terenie Starej Danii, które zostały zinterpretowane jako ofiary. W niniejszym opracowaniu zostaną omówione zabytki (uzbrojenie, wartościowe przedmioty, narzędzia) i szczątki kostne odkryte w kontekście wodnym, jak również w reliktach domostw, oraz w miejscach interpretowanych jako założenia kultowe” (tłum. Klaudia Karpińska).

² <http://www.kulturarv.dk/fundogfortidsminder/>, ścieżka dostępu 22.05.2016.

je jej datowanie okres pomiędzy 750–1066 n.e. Dalsze części tego rozdziału zawierają krytyczne omówienie różnych kategorii źródeł, które zostały wykorzystane w niniejszej pracy, jak również przedstawienie metodologii oraz inspiracji teoretycznych.

Początek rozdziału drugiego (*Opferfunde aus archäologischer Sicht*) jest wnikliwą i krytyczną analizą historii badań nad „darami ofiarnymi” z epoki wikingów. W kolejnej jego części omówione zostały główne definicje bezkrwawej ofiary (ang. *offering*) (składanej z przedmiotów, broni, biżuterii) oraz krwawej ofiary (ang. *sacrifice*) (składanej z ludzi i zwierząt) Terminy określające tą kategorię znalezisk zaprezentowane przez autorkę są zrozumiałe i dobrze sformułowane.

Kolejny rozdział (*Religionsarchäologie, Rituale und Opferungen*) jest dyskusją na temat archeologii religii. Przedstawione w nim zostały również definicje rytuału oraz rytualne znaczenie ofiary.

Rozdział czwarty zatytułowany „Opferungen in Feuchtgebieten” jest poświęcony różnym zabytkom znalezionym w kontekście wodnym (np. w jeziorach, rzekach, bagnach, źródłach, zatokach, fiordach). W jego wstępnej części autorka zaznacza, że „die Natur der Wikingerzeit wesentlich „nasser” vorstellen muss, als sie einem heute erscheint”³ (2013, I: 83). Drugi podrozdział zawiera omówienie artefaktów wydobytych z wody w świetle teorii religii. Obserwacje Braunmüller, dotyczące tego tematu zostały ukazane na bardzo schematycznym, odręcznym rysunku (2013, I: ryc. 10). Według mnie tego typu ilustracja nie powinna pojawić się w publikacji naukowej. W dalszej części tego rozdziału autorka pisze, że:

(...) die Kosmologie der nordischen Mythologie basiert auf der Vorstellung, dass die Welt durch eine Synthese von Gegensätzen sei: Kälte und Wärme, Licht und Dunkelheit⁴ (2013, I: 88).

Według wielu badaczy zajmujących się wierzeniami przedchrześcijańskim (np. Eliade 1987; Słupecki 2003; Schjødt 2008; Gardeła 2012; w druku) „religia nordycka” nie miała ściśle dualistycznego charakteru – posiadała ona bardziej złożoną strukturę. Jens Peter Schjødt słusznie zaobserwował, że (2008: 18):

(...) The point of the dichotomy is that people experience something as numinous, which would be impossible if everything was sacred all the time, which would in turn impede ordinary profane tasks. That the world is considered sacred does not prevent something at certain times being considered sacred and at other times not. And as long as something is more sacred than something else, it confirms only that the basic religious structure contains a heterogeneous space (cf. Eliade), which consists of a spectrum between the sacred and profane poles.

³ „W epoce wikingów ofiary były prawdopodobnie najczęściej składane w środowisku wodnym – tak jak jest to obecnie czytelne w materiale archeologicznym” (tłum. Klaudia Karpińska).

⁴ „W „mitologii nordyckiej” kosmologia bazuje na zasadzie przeciwieństw: zimna i ciepła, światła i ciemności” (tłum. Klaudia Karpińska).

Według mnie Braunmüller powinna bliżej przyjrzeć się skomplikowanej strukturze wierzeń przedchrześcijańskiej Skandynawii.

W kolejnym podrozdziale Autorka omawia znaleziska uzbrojenia z epoki wikingów. Jego początek stanowi dobrze opisana historia badań, jak również zawiera on podstawowe kryteria, według których te artefakty zostały pogrupowane. Dalsza część tego podrozdziału jest wnikliwą analizą samych militariów z epoki wikingów, jak i kontekstu ich odkrycia. Jej wyniki zaprezentowano na przejrzystych wykresach kołowych oraz słupkowych. W tym podrozdziale zamieszczono również mapę na której zaznaczone zostały miejsca odkrycia uzbrojenia z epoki wikingów oraz średniowiecza (2013, I: map. 1). W kilku jej częściach okręgi symbolizujące artefakty nakładają się na siebie. Czyni to mapę nieczytelną i trudną do interpretacji. Zastanawiające jest czemu te znaleziska nie zostały ukazane na oddzielnych rycinach, które byłyby bardziej przejrzyste.

W dalszej części tego podrozdziału Braunmüller przedstawia analogie do znalezisk militariów z terenu Starej Danii. Zaskakujący dla niektórych czytelników może być fakt braku umieszczenia ich w szerszym kontekście kulturowym. Nie zostały one porównane z nie-wikińskimi znaleziskami, np. z terenów słowiańskich lub bałtyjskich.

Końcówką części tego podrozdziału stanowi opis średniowiecznej broni odkrytej w kontekście wodnym, jak również jej porównanie z uzbrojeniem z epoki wikingów.

Kolejny podrozdział zawiera wnikliwe omówienie wartościowych przedmiotów wydobytych z wody. Do tej kategorii zabytków zaliczone zostały depozyty artefaktów wykonanych ze złota (tj. złote pierścienie) i srebra (tj. monety), jak również luźne znaleziska (np. brosze żółwiowe). W jego końcowej części Braunmüller opisuje symbolikę wyżej wymienionych przedmiotów.

Kolejny podrozdział zawiera analizę i interpretację znalezisk narzędzi. Omówione w nim zabytki zostały podzielone na dwie kategorie: klucze (które były silnie związane z kobiecą sferą życia), depozyty narzędzi kowalskich (które były mocno związane z męską sferą życia). W jego dalszej części autorka omawia symbolikę rudy, żelaza i narzędzi kowalskich. Według mnie zaprezentowane w niej przykłady zostały dobrze scharakteryzowane.

Zastanawiające dla wielu czytelników będzie to, że autorka tylko wymienia przęśliki odkryte w kontekście wodnym, lecz nie opisuje bliżej ich znaczenia. Te przedmioty mają bardzo szeroką symbolikę (w połączeniu z wrzecionem zob. Gardeła 2009) i w parze z przęślicą mogą być łączone z kreowaniem/tkaniem losu. Należy podkreślić, że przędzenie i tkanie łączyło się także z złożonymi praktykami magicznymi określanymi mianem *seiðr*.

Dalsza część tego rozdziału jest poświęcona ofiarom ze zwierząt. Zostały w niej opisane ofiary złożone z koni, psów, świń, kóz (lub owiec). Ukazana została także ich symbolika w świetle informacji zawartych w źródłach pisanych. Na końcu tego podrozdziału Autorka umieściła ilustrację przedstawiającą ceremonię złożenia ofiary z konia. Jakość samej ryciny jak i jej treść pozostawia wiele do życzenia. W dolnej części jest ona nieostra a stro-

je kobiet znacznie odbiegają od tych noszonych w epoce wikingów (porównaj z rekonstrukcjami sukni z epoki wikingów: Bau 1981, ryc. 1–2; ryc. 9).

Kolejny podrozdział zawiera opis i interpretację ofiar z ludzi. Jest przejrzysty i został także uzupełniony wykresami kołowymi i słupkowymi.

Ostania część rozdziału czwartego jest poświęcona miejscom składania ofiar z terenu Starej Danii. Autorka uważnie analizuje przykłady takich miejsc znajdujących się w następujących rejonach: Gudenå/Nørreå, Tissø/Halleby Å oraz Oppmannasjö/Ivö sjö/Råbelöv sjö/Hammarsjö.

Rozdział piąty (*Opferungen auf trockenem Gebiet*) wprowadza czytelnika w tematykę ofiar złożonych z ludzi i zwierząt na obszarze lądowym. Pierwsza jego część zawiera analizę lingwistyczną fragmentów średniowiecznych źródeł pisanych, w których mogą być zawarte informacje o miejscach składania krwawych ofiar znajdujących się niegdyś na terenie Skandynawii (niem. *Blutopferorte*).

Kolejna część tego rozdziału dotyczy ofiar złożonych ze zwierząt. Braunmüller bardzo dokładnie analizuje w nim znaleziska tego typu. Rozdział kończy się on opisem ich symboliki oraz porównaniem tej kategorii ofiar do tych znanych z okresu średniowiecza. Autorka omawia w nim również kamienie obrazkowe ze Stora Hammars (Gotlandia, Szwecja) na których zostały ukazane sceny składania ofiar z ludzi i zwierząt. Należy dodać, że pomiędzy kamieniami obrazkowymi odkryto skupiska kości zwierzęcych. Rycina na której ukazano te zabytki zwierza zdjęcia o bardzo małym rozmiarze i złej jakości, co czyni ją trudną w odbiorze i nieestetyczną.

Kolejny podrozdział jest poświęcony rytualnym ofiarom z ludzi. Braunmüller opisuje w nim tylko „znaleziska”, które „(...) **nicht** als Sklaventötungen und somit als Beigabe von anderen Gräbern finden”⁵ (2013, I: 281). Autorka szczególną uwagę poświęca cmentarzysku/miejscu kultu z Tollemosegård oraz Fjälkinge, na których odkryto ślady ofiar z ludzi. W dalszej części tego podrozdziału został opisany grób z Tissø (z XII–XIII wieku) zawierający szkielety dwóch dekapitowanych mężczyzn. Według autorki sposób uśmiercenia mężczyzn z Tissø odpowiada metodzie, którą zastosowano przy składaniu ofiar w Tollemosegård i Fjälkinge.

W dalszej części tekstu Braunmüller podejmuje się interpretacji wyżej wymienionych przykładów ofiar z ludzi. Autorka zaznacza, że sposób pochówku zarejestrowany na omawianych cmentarzyskach może być łączony z wiarą ludzi w „ożywionych umarłych” (staroisł. *draugr*, ang. *living dead*).

Kończącą część tego rozdziału stanowi omówienie zmian w postrzeganiu ofiar z ludzi ukazane w świetle źródeł pisanych.

Rozdział szósty (*Bauopfer und Hausopfer*) jest dyskusją na temat ofiar zakładzinowych (niem. *Bauopfer*). Jego kolejne podrozdziały zawierają przedstawienie teoretycznych podstaw klasyfikacji tej kategorii „zabytków”. Autorka analizuje w tym rozdziale ofiary zakładzinowe zawierające szczątki

⁵ „(...) które nie są ofiarami złożonymi z niewolników i nie zostały umieszczone w grobach jako dary” (tłum. Klaudia Karpińska).

ludzi, zwierząt oraz ziarna zbóż, uzbrojenie, ceramikę, narzędzia oraz artefakty z wcześniejszych okresów (tj. skamienieliny oraz pradziejowe narzędzia i broń wykonane z kamienia).

Następny podrozdział jest poświęcony analizie tej kategorii ofiar, datowanych na średniowiecze z terenu Starej Danii. W końcowej jego części autorka porównuje je ze źródłami pisanymi i etnograficznymi w których zostały omówione ofiary zakładzinowe.

W rozdziale siódmym (*Landschaftsanalyse/Landschaftsarchäologie*) opisano wszystkie wspomniane w publikacji znaleziska i ich sposób manifestowania się w krajobrazie Starej Danii. Każdy region został szczegółowo omówiony w osobnym podrozdziale. Ta część książki kończy się opisem symboliki ofiar w przestrzeni.

Rozdział ósmy (*Opferungen in Mittelalter – ein Ritual setzt sich fort*) jest dyskusją na temat ofiar i ich teorii. Główne kategorie tych znalezisk zostały omówione z uwzględnieniem ich habitusu, konwencji i tradycji. W ostatnim podrozdziale tej części książki omówiono ofiary z czasów chrześcijańskich.

Rozdział dziewiąty (*Zusammenfassung*) jest podsumowaniem wszystkich informacji zawartych w książce. Został on także uzupełniony podsumowaniem w języku duńskim.

Kilka słów uwag należy się też drugiemu tomowi rozprawy doktorskiej Braunmüller – katalogowi znalezisk archeologicznych.

Stanowiska archeologiczne zostały w nim ułożone alfabetycznie i pogrupowane według regionów Starej Danii. Tego typu kompozycja jest bardzo przejrzysta i ułatwia czytelnikowi znalezienie konkretnych informacji na temat znalezisk. Każdy rozdział rozpoczyna się stroną zawierającą mapę danego obszaru. Kilka z nich, z powodu nakładających się na siebie symboli oznaczających stanowiska, jest nieczytelnych (np. mapa rejonu Nørrejylland (2013, II: 69), mapa Zelandii (2013, II: 151), mapa południowej Szwecji (2013, II: 259)).

Każde stanowisko jest zaznaczone na osobnej mapie katastralnej i opisane według następującego wzoru: topografia/lokalizacja, rok odkrycia, okoliczności odkrycia, znaleziska archeologiczne, datowanie, kontekst, miejsce przechowywania/odpowiedzialna instytucja, literatura. Ten wzór opisu jest czytelny i umożliwia łatwe znalezienie informacji.

Niektóre z znalezisk wyszczególnionych w katalogu zostały pokazane na rycinach. Ilustracje ukazujące zabytki są w większości nieedytowanymi skanami tablic (2013, II: fig. 54, 58, 89, 90, 120, 134, 159, 161, 185, 208, 212, 250) i fotografii (2013, II: fig. 38, 43, 45, 59, 64, 71, 72, 78, 86) z innych publikacji. Część z nich ma ślady niedokończonego szparowania (2013, II: fig. 89, 208). Uwagę zwraca również zła kompozycja rycin na stronach katalogu (2013, II: 51, 70, 75, 82). Jakość map katastralnych stanowisk pozostawia również wiele do życzenia. Skany kilku z nich są nieostre (np. mapa Kirkegård (2013, II: 83), Nørreå (2013, II: 93), Sigerslevøster (2013, II: 187), Hököpinge (2013, II: 294)), podziałka skali na kilku mapach jest nieczytelna lub/i ucięta z lewej strony (np. mapa Rørup (2013, II: 183), Veksø/Løje sø (2013, II: 229)).

Katalog zawiera przejrzyste zakomponowany tekst, natomiast od strony graficznej powinien być lepiej przygotowany.

Podsumowując, książka Bettiny Braunmüller jest ważną pracą. Zawiera ona dobre i wnikliwe omówienie znalezisk ofiar z epoki wikingów z terenu Starej Danii. Materiał w niej zebrany został szeroko zinterpretowany w świetle archeologii kognitywnej, porównany z zabytkami okresu średniowiecza, jak również zestawiony z informacjami zawartymi w źródłach pisanych i etnograficznych.

Należy podkreślić, że książka posiada bardzo dobry układ tekstu. Każdy temat jest omówiony w oddzielnym rozdziale i poprzedzony krótkim wprowadzeniem. Czyni to publikację bardzo przejrzystą. Język używany przez autorkę, pomimo fachowego słownictwa, jest zrozumiały. Sprawia to, że ta praca jest łatwa w odbiorze dla czytelnika nie zapoznanego z tematem.

Należy zaznaczyć, że książka jest jednak bardzo słabo przygotowana od strony graficznej. Moim zdaniem nie powinno to mieć miejsca w publikacji archeologicznej, w której ilustracje odgrywają bardzo ważną rolę.

Według mnie praca Braunmüller jest niewątpliwie ważną pozycją w badaniach nad darami ofiarnymi epoki wikingów. Jest ona także pierwszą książką od czasu obrony dysertacji doktorskiej Julie Lund (2009) omawiającą szeroko tę kategorię znalezisk. Z pewnością książka Braunmüller stanowi wartościową pozycję dla każdego naukowca interesującego się wierzeniami epoki wikingów.

